

CRKVENA HIMNODIJA PAVLA ŠTOOSA I IVANA TRNSKOG

Hrvojka Mihanović-Salopek

Himnodijska zbirka crkvenih popijevki poznatog ilirca, pjesnika, rodoljuba, svećenika Pavla Štoosa (Dubravica kod Klanjca 1806. — Pokupsko 1862.) djelomično je nastala i kao izraz autorova osobnog pokajanja u raniji njegov kritički spis *O poboljšanju čudorednosti svećenika*, tiskan 1848. u Zagrebu, u kojem se Štoos u trenutku zanesenosti burnim previranjima u Europi, potaknutim francuskim revolucionarnim zbivanjima 1848. godine, izjasnio za ukidanje celibata. Nastanak tog kritičko-polemičkog djela autor je objasnio svojim »zamahajem vatrenog pera i raspaljujućimi hipi burnog po Europi vremena«. ¹ Stoga na kraju svoje zbirke *Kitice crkvenih pjesamah s napjevi*, objavljene u Zagrebu 1858., Štoos u *Očitovanju* ² opoziva po treći put ³ svoj spis i izražava žaljenje zbog izrečenih izjava u spisu, zbog kojih je bio razriješen časti kanonika (podjašprišta) i žestoko kritiziran. Zbog svoje impulzivnosti, Štoos je već 1842. premješten s položaja uglednog mjesta biskupskog tajnika iz Zagreba u Pokupsko, iako je bio vrlo obrazovan, znalac latinskog, njemačkog, francuskog i mađarskog jezika, a omiljen posebice među bogoslovima koji su u svojem Ljetopisu iz 1836. uzeli za geslo Štoosove stihove iz njegova *Poziva u ilirsko kolo*, tiskanog 1840. u »Danici«. Biskup Haulik vratio mu je titulu kanonika 1862, ali je Štoos umro ne dočekavši dekreta, iscrpljen svojom službom u Pokupskom. ⁴ Svoje potpuno

duhovno posvećenje svećeničkom pozivu, Štoos je odlučio potvrditi zbirkom tekstova i uglazbljenih napjeva crkvenih pjesama.

Već od prve stranice njegove zbirke uočavamo posebice zanimljiv predgovor pjesmarici. U njemu autor naglašava važnost čudesnog ganuća koje u čovjeku rađa crkvena pjesma, te taj predgovor *O crkvenom pjevanju* predstavlja jedan od najranijih estetskih traktata o ushiti i epifaniji koje može izazvati lijepa i uzvišena pjesma. Štoos će crkvenoj pjesmi prići kao fenomenološkom estetsko-etičkom pojmu: »Pjevanje u obće, ako je izpliv vlastitog osjećanja, i ako ga um čarobnim pomisli svoje uzletom u najmilijem razmnive razigranju, sladkom nježnosti čuvstvu dvoreći sastavlja, probudi u duši njezino proletje, što zovemo uzhitjenje, uzhitjenje pako je cvijet života. Jer, što je najnježnijeg i najveličanstvenijeg otac svih duhovah našem umu i serdцу poklonio, to u najvećem stepenu razvitka svoga rađa uzhit.« (str. 1) Pjesma je za autora plod najvećeg ushita koji duša ne može u sebi da zadrži. U svom pristupu Štoos poistovjećuje lijepo u crkvenoj pjesmi s kategorijom dobra: »Sveta pjesma, u najsavršenijem smislu estetike složena, jest izverstnih pojmovah i osećanjah čuvstva divni izpliv, na kojem se kruna božanstva svijetli.« (str. 4) Citirana tvrdnja odraz je kršćanske filozofske tradicije, a posebice je povezana s mišlju Aurelija Augustina u spisu *De ordine*: »Ljepota će nam pomoći da pomoću lijepe duše uočimo i samu vrhovnu božju ljepotu.« Ali također identifikacija ljepote s pojmom dobra i božanskom uzvišenošću upućuje i na filozofsko-estetski utjecaj Tome Akvinskog⁵. U veličanju uloge koju može odigrati lijepa pjesma Štoos se poziva na važne povijesne i književne primjere (na starozavjetnog Elisea koji se u svom proročanstvu nadahnuo pjesmom pjevača /psaltesa/, na legendu o preobraćenju Alberta redovnika uzrokovanog pjesmom, a preuzetog prema predgovoru *Cithare octochorde*; na primjer, Homerova Uliksa i naposljetku na riječi Schillera o važnosti pjevanja). Pjesmarica ukupno sadrži 19 pjesama, ali je vrlo vjerojatna pretpostavka da je Štoos imao više gotovih pjesama u rukopisu, budući da u predgovoru navodi: »Od ovih pjesamah naumio sam da za sada samo 19 komadah tiskati dadem.« Za razliku od mišljenja Branka Vodnika⁶ da je Štoosov nasljednik župnik Stjepan Pavić kriv za propast Štoosovih rukopisa, pismo samog Pavića (sačuvano u arhivu Velimira Deželića) svjedoči da je prije njegova dolaska na župu »Štoosova ostavština pobrana«. Iz autorovih životopisa poznato je da je među narodom Štoos bio vrlo omiljen, ali naklonost nije uživao kod susjednih madžaronskih turopoljskih plemića u Dubrancima i Jamnici.

Prvih trinaest pjesama Štoosove zbirke usporedo ima pridružene tiskane napjeve, dok se ostale pjesme pjevaju prema oznakama na napjeve prijašnjih pjesama (npr. pjesma br. 14 pjeva se na napjev treće pjesme, a pjesma br. 18, na melodiju četvrte pjesme). Svoje popijevke pjesnik je sastavio i uglazbio za praktičnu, pastoralnu funkciju pjevanja u crkvi⁷, a neke od njih su i prigodnog značenja, i te su nastale usporedo sa Štoosovom aktivnošću podizanja kapele, kipa ili oltara pojedinom svecu (npr. pjesme posvećene *O svetoj Trojici*, u *prigodi kad sam podignuo novu kapelu istog imena*; ili politički utilitarna pjesma o bratstvu hrvatske i mađarske krune *O sv. Ladislavu, zavjetniku župne crkve*; ili *O sv. Antunu*, za novi kip i žrtvenik, itd.). Osim tih prigodnica pronalazimo i vrijedne pjesme s izrazitom osjećajnošću koje spajaju romantički odnos čuvstvenog proživljavanja pobožne teme s prijašnjom tradicijom barokne egzaltacije kao fiksanog i uhodanog himnodijskog pristupa temi. U takve pjesme možemo ubrojiti dojmpljive pjesme *Na dušni dan*, *O svetom križu* (1. i 2. verzija teksta i napjeva), manje uspjeti patetični melodramatski motiv *Suze sina nad majkom svojom u posljednjem satu*, najpoznatiju autorovu marijansku pjesmu *Uzdasi k serdca B. D. Marie– O Marijo sladki su mi časi gdje se sveto ime Tvoje glasi* i druge.

Opjevanu baroknu temu moralnog razmatranja nad fenomenom smrti dao je Štoos u pjesmi *Pri pokapanju mrtvaca* usklađenu prema napjevu *Qui humanae legis vitae folium*, u kojoj pristupa temi u tradicionalnoj strukturi opomene, ali za razliku od zastrašujućih, jezivih deskripcija smrti u baroknim i kasnobaroknim pjesmama, autor pruža novi senzibilitet bliskog suosjećanja s tragikom života, pomiješanog čak s nekom pritajenom rezignacijom nad udesom, da bi se završna kitica kao u svim crkvenim himnodijskim pjesmama formulaično poantirala u pozivu na moralni život.

Kak zvo- ni ža- lost- no stra- žnjeg sa- ta glas!

Lě- ta mla- da sta- ra je- dna-ko o- ba- ra

Smèrtnog le- da mraz, smèrtnog le- da mraz.

2.

Koi se na svèt rodi, svakom je umrèt,
 Bio slab, al' jaki, star al' mladih lèt,
 Njemu nije znano,
 Kasno će il' rano
 Taj ostavit svèt.

3.

U zalud tko plačúć tužni les gledí,
 Vruća suza mèrtvog vèkom nestopi,
 U zalud tuguje,
 Zalud narekuje,
 Već ga nezbudí.

4.

Neki dan s veseljem gledaše taj svèt,
 Al' u zemlju pada svak zemaljski cvèt,
 Šta vèrh zemlje side,
 Natrag u nju ide,
 Svemu je pomrèt.—

5.

Dakle kad pod zemlju jednom svim je leć,
 Nit do sudnjeg danku ustati ćemo već,
 To nek svi želimo,
 Da raj zadobimo
 Boga vèk moleć!

Izborom tematike navedena Štoosova pjesma uklapa se u tradicijski slijed hrvatske crkvene himnodije, u kojem još od srednjeg vijeka, pa do baroknog protureformacijskog rascvata možemo pratiti crkvene pjesme koncentrirane oko načela »Quattuor hominum novissima« (četiri posljednje stvari) tj. pjesme o smrti, posljednjem sudu, raju i paklu. U hrvatskoj crkvenoj književnosti je taj srednjovjekovni europski motiv »contemptus mundi« inicirao bogato opjevani motiv »memento mori«, koji možemo pratiti od srednjovjekovnih bratovštinskih pjesama (kao npr. *Pisan na spomenutje smrti* iz Glagoljskog zbornika iz druge polovine 15. stoljeća pohranjenog u Arhivu HAZU pod signaturom IV. a 92, f 133), ili poznata ukopna pjesma *Pariškog kodeksa — Code Slave — Nad grobom pojut*, ili barokna pjesma iz Cithare octochorde — *Nut smert nosi oštru kosu, Versi od martvij* Tome Babića, *Pisma od smrti* Antuna Kanižlića, *Plač smrtnosti* Matijaša Magdalenića, *O nestalnost toga sveta* iz rukopisne pjesmarice 18. stoljeća *Cantilenae antiquae in lingua latina, croatica, hungarica*⁸ itd. U Štoosovoj pogrebnoj pjesmi smrt i nadalje ima ulogu exempluma, ona poučava, potiče na moralni život u zadnjoj svojoj kitici. Međutim, u baroknoj tradiciji smrt se nadmoćno ruga životnom hedonizmu i nerijetko zadobiva satirično–cinične konotacije kritiziranja čovječanstva. Kod Štoosa prvi put prodire u crkvenu popijevku romantični stilski element unošenja vlastitih osjećaja tuge pred pogledom na motiv smrti.

Štoosova pjesma *Na dušni dan* također oscilira između stila himnodijske tradicije i novoga književnog romantičkog izraza. Treća kitica predstavlja još ostatak srednjovjekovnih i kasnijih baroknih himnodijskih pjesama o smrti, koje se provlače sve do 18. stoljeća u omiljenom socijalno–satiričnom motivu izjednačavanja svih dobi i staleža društva u podložnosti smrti:

»Kamo oholost, časti, kamo lijepi sbori,
U kak tijesno mjesto sva ta smert obori!
Kakvi bogatašu stan je i goloti
I siroti staroj i mladoj ljepoti.«

Kao što je uočljivo iz primjera, ova Štoosova kitica odraz je tradicionalne vizije povorke smrti tj. srednjovjekovne europski raširene motivike plesa mrtvaca. Od latinskog predloška *Vado mori* iz 13. stoljeća, ova motivika se u 15. stoljeću proširila po cijeloj kršćanskoj Europi. U Hrvatskoj je ona dojmljivo obrađena

ne samo u književnosti (poznata satirično intonirana pjesma *Svit se konča*, iz već spomenutog Pariškog zbornika *Code Slave* iz 14. stoljeća, ili primjerice pjesma iz Cithare *Zakaj svet tak teče za dikum skazljivum* nastala prema latinskom izvorniku *Cur mundus militat sub vana gloria*, ili *Nut smert nosi oštru kosu*), već i u čuvenoj gotičkoj freski Vincenta iz Kastva *Mrtvački ples*, iz crkve sv. Marije na Škrilinama u Istri iz 15. stoljeća.

Međutim, sedma i osma kitica iste Štoosove pjesme prekidaju s tradicionalnom obradom motiva i pružaju odmak u novi romantički senzibilitet: iz dimenzije zastrašivanja prelaze u ublažujuću dimenziju deskripcije individualnog osjećanja tuge i sućuti:

»Kako plač uz glase od zvonovah cvili,
Kad po grobju traže, što su izgubili
Te ljubavi svijeće uz nadgrobne križe
Med suzami svaki svojemu zažiže.
Jedni mole vruće na grobju klečeći
Drugi suze rone grobni križ gerleći,
Odlazećih s grobja takvi plač se čuje,
Da ti od smiljenja nježna čut tuguje.«

I u najpoznatijoj Štoosovoj pjesmi, elegijskoj popijevci *Uzdasi k serdcu B. D. Marie — O Mario, sladki su mi časi gdje se sveto ime Tvoje glasi*, osjeća se »đulabijska« romantička neposrednost osjećaja, složena čistim iskrenim zanosom uticanja Marijinoj utjehi. Ali uz romantičku osjećajnost, zamjetni su i uzori crkvene tradicije, te barokne elokvencije.

Primjerice u petom i šestom stihu, zamjetna je končetozna igra riječima o razmjenu srdaca, a u trećoj kitici barokno pokajnički pristup Bogorodici očituje se u baroknom obilju suza — »poplavica s oči teče suzah«:

O! Marijo! Sladki su mi časi,

Gdje se sveto ime Tvoje glasil
S Tvog imena sva se rađa slast,
S njim se diže po svem svijetu slava Tva i čast

Stan je Božji u sred srca Tvoga,
Stog si Majko! stanak srca mogal

Srce sveto! dana Ti je moć,
Da, kud sine sunce Tvoje, gine grijeha noć!

O Marijol mila moja nadol
duša moja misli na Te rado,
Jer miline neima takve svijet,
Kak' prečistog srca Tvoga je u raju cvijet!
Što na zemlji jesi se rodila,
Tim se vidiš s krvi naše Mila
Uz to sveta ljubav srca Tvog
Zaufano k Tebi diže čuvstva srca mog!

Srce Tvoje sladko pomiluje,
Komu vidiš, srce da tuguje,
Ti podižeš, koj' Te ljubi, u raj,
Kano majka dijete svoje u svoj naručaj!

O Marijo! poplavica s oči'
Teče suzah, koje srce toči,
Jer sve veće svijet taj rađa zlo:
Ljubav strada: — Majko draga, mila Marijol

Nu što čuje tužna moja duša,
Ko da blažen glas iz neba sluša:
Ah ne plači, jer Te ljubim ja!
Ah ne plači, dijete moje! uvijek ću biti Tval
Samo sljedej slijede sinka mogal
Od kolijevke do puta križnoga!
Ljubav njegva nek je u srcu Tvom!
Jer najsladi dar je ljubav dragom šinku mom'!

Još s propela rijek k mom' srcu ori,
Koju ljubav njegva izgovori:
Primi Majko učenika mog!
U Ivanu sav svijet primi sad za sinka tvog!
Tim uz riječi: "Oče! njim oprosti,"
Pokorniku dade znak milosti,
I poviče: "Zašt me u taj čas
Božel! ostavljaš!" kad zažeđa svega svijeta Spas.

Još posljednju octa kap popije,
Čim spasenja stražnji sat izbije,
Tada reče: "Dovršeno je:"
"Oče! duh moj preporučam sad u ruke tvel!"
To izusti, dušicu ispusti,
Umirući s ljubavjom u usti",
O blaženo srce sinka mog!
Tko tak dobar može biti van jedini Bog!

Dakle Majko! ljubav ustanovil
Nas u duhu sinka Tvog ponovil
I već onda ne ostavi nas!
Ne ostavi, Majko draga! u nijedan čas!
Tako uzdah svaki naš utiši,
I posljednju suzicu izbriši!
Svud ah! svud obrati grješnike,
Da u nebu svi zađemo slaviti srce Tvel

U osamnaestoj pjesmi *Kako pastir k Bogu zove ovce svoje* pronalazimo u osmoj kitici u prizoru crkve još snažniji prodor romantičkog stila u postupku uvođenja opisa pejzaža prožetog individualnim osjećajima:

»S nje, večerno kada rumenilo
Serdcu čuvstvo dade tužnomilo,
S nj se u tuzi zvijezda nam pomoli,
Ka utjehu nosi serdca boli.«

Upravo navedeni fragment koji unosi u crkvenu himnodiju idiličku stilizaciju pejzaža i izražavanje osjećajnosti u pristupu prirodi reflektira prepoznatljive odrednice tipične za hrvatski i europski romantizam.

Iz navedenih primjera crkvenih pjesama možemo ustvrditi: iako je još uvijek snažno utkan u tradicijske putove hrvatske himnodije, Štoos je u pjesmama *O Mario, sladki su mi časi, Ah čovječe, gledaj tvog života čas, Na dušni dan, Kako pastir k Bogu zove ovce svoje* nagovijestio senzibilitet izražajne promjene u prodoru stilistike jednostavne romantičke osjećajnosti u kojoj se gubi metaforička zasićenost i konstrukcija ornatusa kao strukturnog elementa prisutnog u formi kasnobaroknih himnodijskih crkvenih popijevki i parafraza himana. Od pojave Štoosova pjesništva sve intenzivnije se u strukturu crkvene pjesme infiltriraju elementi romantizma: romantičarska sjetnost, tugaljivost, sentimentalna invokativnost, sklonost prema ugođaju noći, prema mistici, proosjećani opis prirode, prodor individualne osjećajnosti, oživljavanje religioznih motiva itd. Upravo od pojave Štoosove crkvene pjesmarice možemo pratiti u dijakronijskom slijedu statične prijenosno–sinkronijske forme crkvene himnodije, sve veći prodor romantične stilske formacije i u djelatnosti kasnijih sastavljača crkvenih pjesmarica među kojima se ističu Šime Balenović, Ljudevit Tomšić, Ilija Okrugić–Srijemac⁹.

Promatrajući stilistička i žanrovska obilježja crkvene himnodije kao fiksirane, strogo određene i oblikotvorno konzervativne književne vrste 19. stoljeća, uvidamo da Štoosova djelatnost kao i ostalih spomenutih himnodičara karakterizira prodor romantičarske stilske formacije. Stoga i na stvaralaštvo hrvatskih himnodičara možemo primijeniti sljedeći zaključak Mirka Tomasovića u kojem određuje pjesnike hrvatskog romantizma: »Stoga u njihovu pisanju ima sastojaka klasicizma, prosvjetiteljstva, obnoviteljstva, narodonosnoga buđenja

kao, primjerice, u talijanskom usporednom pokretu *Risorgimento*, ali kada je riječ o književnim djelima u užem smislu, o »beletristici«, utvrdiva je prevladavajuća romantičarska sastavnica i u temeljnim poetičkim zamislama i u tematskom, vrstovnom izboru.«¹⁰

U glazbenom dijelu Štoosova stvaralaštva crkvenih popijevki poznata je činjenica da on nije bio posebice glazbeno školovan, te mu je nedostajalo studioznije poznavanje glazbene teorije u daljnjem razvoju skladateljskih nagnuća. Međutim, Franjo Kuhač je istakao lijepe autorove napjeve za popijevke *O svetih trih Kraljih*, *O sv. Antunu*, i uvrstio ga u knjigu *Ilirski glazbenici*, Zagreb, 1893., str. 154. Također, Kuhač je u Štoosovom radu pozitivno isticao utjecaj hrvatske glazbene tradicije i nasljedovanje ritma hrvatskih pučkih popijevki.

Književnik Ivan Trnski (Stara Raka kod Bjelovara, 1819. — Zagreb, 1910.) započeo je svoje književno stvaralaštvo u Gajevoj »Danici« 1835. godine kao oduševljeni zagovornik ilirizma. Budući da je bio štokavac po majci rođenoj u Glini, rano je prihvatio štokavski kao književni jezik. Trnski je za života obavljao razne službe i društvene funkcije: radio je kao upravni činovnik u Petrinji, Glini, Karlovcu, Bjelovaru, Zagrebu, godine 1864. bio je izabran u Slunju za narodnog zastupnika u Saboru, potom godine 1871. obnašao funkciju bjelovarskog velikog župana, a 1901. bio je izabran za prvog predsjednika Društva hrvatskih književnika i Matice hrvatske. Za Trnskoga je književnost bila sredstvo za postizanje rodoljubnih narodnih ideala i težnji, stoga nije neobično da je većinom stvarao patriotske pjesme i davorije (*Pjesme* I. dio 1862, *Krijesnice*, 1863., II. dio 1865. i III. dio 1882.), te povijesno–rodoljubne epske pjesme i pripovijesti među kojima se ističu *Sveta priča o solunskoj braći*, *slovenskim apostolima*, *sv. Ćirilu i Metodu*, Zagreb, 1863, *Nikola Zrinski ili sigetsko junakovanje*, Zagreb, 1866, *Ban Berislavić*, Zagreb, 1896. itd. Pišući o stvaralaštvu Trnskoga, Franjo Marković je istaknuo bitnu stvaralačku motivaciju koja se očituje u pjesnikovu radu: »*Kriesnicami* pjesnik provodi u lirsko–didaktičnoj vrsti svoje načelo, da je pjesničkoj umjetnosti zadatak: istina, dobrotu, ljepotu, a tako, da dobrotu rukovodi i za sobom povodi istinu i ljepotu.«¹¹ Budući da su motivi čudoređa i rodoljublja zaokupljali pjesnikovu stvaralačku pozornost, logično je mjesto u pjesnikovu radu privuklo i područje crkvene himnodije. Općenito nam je poznato da se u preporodnom razdoblju smatralo da »književnost i može govoriti samo o jednome i istome, i biti izraz narodnog duha.«¹² Već u

povijesnom epu o Ćirilu i Metodu Trnski je istaknuo aforističkom jezgrovitom rodoljubnu ideju svoga epa »Majčin jezik čini crkvu majkom!«, a prepjevima himana na hrvatski spojio je svoje rodoljubno i vjersko stvaralačko motivacijsko osjećanje u jedinstvenu cjelinu. Trnski je bio vrstan prevodilac s njemačkog i ruskog, pa možemo istaknuti poznate autorove prijevode: Schiller *Zvona*, Grillparzer *Valovlja mora i ljubavi*, Puškin *Evgenij Onjegin*, *Kavkaski zarobljenik*. Manje je poznato javnosti da je Trnski prepjevao više latinskih himana i time ujedno pokazao da je vješt prenošenju klasičnih stihova na hrvatski. Ritam u pjesmama, a tako i u latinskim prepjevima Trnski je gradio na akcentu, a ne na kvantiteti. U *Glasniku biskupija bosanske i srijemske*, Đakovo, 1879. VII, br. 8, Đakovo, 30. travanj, 1879. uredništvo časopisa donijelo je sljedeću napomenu: »Dični pjesnik Ivan vitez Trnski, koji je bio gostom Njegove Preuzvišenosti Josipa Jurja Strossmayera ustupio je časopisu gotovo čislo nabožnih pjesama i hymana, koje ćemo mi u našem listu dalje saobćivat.« U navedenom *Glasniku* tijekom 1879. izašli su prepjevi Trnskoga ovim redosljedom: *Oče naš, (Pater noster)* str. 74; *Oj Sione, hvali Boga (Lauda Sion Salvatorem)*, str. 83; *Svetotajstvu sv. tiela (Pange lingua)*, str. 91–92; *Poučni dio — Oče naš*, str. 99–100; *Duše sveti, pridi nam (Veni sancte spiritus)*, str. 116; *Hvalospjev sinu božjemu — Jesu dulcis memoria (Isuse mi radovanje)*, str. 121–123. Uzvratno Strossmayer je dva puta javnim pismom izrazio svoju zahvalnost za pjesme koje mu je Trnski posvetio.¹³ Svoju suradnju i prijateljstvo s Trnskim Strossmayer je izrazio riječima: »I njegov je život (odnosi se na Petra Preradovića, op. H. Mihanović) ko i Vaš, moj brate, tako divno suglasje Bogu, istini i pravdi, narodu i njegovoj slobodi, prosvjeti, slavi i budućnosti posvećen.«¹⁴

Trnski je u himnima nastojao uz semantičko značenje vjerno zadržati metričku strukturu i rimu latinskog originala. Prvenstvu rime i metričke sheme pjesnik je podredio jezični poredak i izbor riječi, a ponegdje je bio prisiljen i mijenjati latinski original, unositi nove elemente u tekst da bi zadržao sklad rime. Takav primjer možemo pratiti u prepjevu himna *Pange lingua* u zadnjoj kitici, u kojoj pjesnik nadopjevava Duhu svetom izraz »poklon nov« zbog diktata rime. Iako takve značenjske nijanse u originalu nema, nadodani izraz nije bez povezanosti s kontekstom pjesme i završne kitice. U sadržajnom smislu može se shvatiti izraz »poklon nov«, kao odraz još jačeg, dubljeg, poklonstva koje upravo izvire iz divljenja neshvatljivoj tajni sakramenta, tj. izraz se može uklopiti

u slobodnu intenzifikaciju nove spoznaje novozavjetnog otajstva koju spomenuti himan slavi i tumači. U pojedinim prepjevima možemo primijetiti kako Trnski kao tipičan romantični pjesnik, zanesen ilirskim i postilirskim glorifikacijama narodne pjesme, interpolira u klasično intonirane prepjeve himana leksičke izraze usmene narodne poezije. Primjerice u himnu *Veni sancte spiritus*: »Bud' sirotam sunašce,« pjesnik unosi izražajnu maniru usmene narodne pjesme. Također, upotreba narodnog oblika za pridjev bolni »utješi nas bolanih« — pruža nam dojam da su ljudi izbrazdani, oblikovani bolima, ali usporedo dobivamo i stilističko–semantičku nijansu neke trajne lagane, ali latentne depresivnosti, mrzovolje u ljudskom osjećanju. Najneprimjerenija je uporaba narodnog izraza »omara« (u stihu »Omari nam razhlada«) u himnu *Veni sancte spiritus*, budući da previše posjeduje konotacije poljodjelskog vremenskog pojma, a premalo podrazumijeva osjećaj vrućine i žestine koji se može odnositi i na psihičko stanje uzrujanosti i rastrojenosti čovjekove. Uz uporabu izraza iz narodnog života, Trnski je bio poznat i po stvaranju vlastitih novokovanica hrvatskog jezika. Poznato je da je mnoštvo narodnih izraza pjesnik zapisivao i sakupljao, te ustupio Stjepanu Šuleku za izradu njegova rječnika, a također su poznati i pjesnikovi članci u časopisu »Vijenac« tijekom 1874. u rubrici »Dopisnici uredništva« u kojima je Trnski poticao hrvatske književnike na brigu za čistoću i pravilnost hrvatskog jezika, te na stvaranje vlastitih domaćih termina kojima bi se istisnuli germanizmi. I u pjesnikovim himnima usporedo zamjećujemo uporabu arhaizama, s funkcijom stvaranja svečanog, uzvišenog izraza, kao i uporabu vlastitih autorovih kovanica, u kojima je ponekad više ili manje uspješno tragao za lijepim i rijetkim, blagozvučnim hrvatskim izrazima među kojima možemo istaknuti primjere: »blagovanje« (nosi konotaciju uzimanja hrane s poštovanjem), »svika« (običaj), »zavreda« (sudbina koju pojedinac zavređuje), »sijevak« (trak, bljesak svjetlosti), »putiti« (poučavati, tumačiti, upućivati), »potepsti« (nesmotreno, nehajno izgubiti), »prilika« (usporedba), boljak (pjesnikova ne osobito značenjski precizna varijanta nastala od riječi boljita), »odlučiti« (rastaviti), »vela« (skraćenica za pridjev velika), »slednji« (idući), »ištemo« (tražimo), »poklonjaj« (naklon koji se upravo zbiva), »skrat« (uskрата), iskrnji (gorljivi, iskreni, odani), »mar« (skrbnost, marljivost, uloženi trud). Osim smisla za biranje izraza, Trnski se u himnima iskazao kao majstor sintagmi, od kojih možemo istaknuti stilematičnu uporabu sintagme »prekorednost duhuje« u himnu Tome Akvinskoga

Lauda Sion Salvatorem. Sintagma nastoji prodrijeti u mistično značenje teološke spoznaje naglašavajući da u opjevanom otajstvu vlada savršeniji poredak koji nadilazi ljudsku logično–racionalnu spoznaju o redu i smislu tvarnih pojava. I u sintaktičkoj strukturi Trnski je stvorio primjere svečane klasične intonacije, kao u sljedećem primjeru u kojem se imperativno impresivno izriče pouka ljudima da se ne smiju uzoholiti i težiti da se na zemlji izravnaju s visinom i moći anđela:

»Daj umudri i uljudi ljude

Ne bil' bili ravni anđelom!« (*Poučni dio — Oče naš*).

Budući da su pjesnikovi prepjevi himana ostali izvan tiskanih zbirki, kao i izvan *Svekolikih djela* pjesnikovih, dragocjeno ih je objaviti u cjelini kao vrijedan primjer stvaranja neoklasične strukture u 19. stoljeću. Posebice u antologijske primjere stvaranja hrvatske parafraze latinskog himna možemo ubrojiti prepjev *Zdravo diko cvijeća* (*Ave virgo florens*) i posebice *Stabat mater — Stala Majka pod razpelom*, koji je na temelju oslanjanja na hrvatsku glagoljašku tradiciju sastavio Ivan Trnski, a uvrstio kao istaknut primjer August Šenoa u svoju veliku *Antologiju pjesništva hrvatskoga i srbskoga (narodnoga i umjetnoga)*, Zagreb, 1876.

**Stala majka pod razpelom
Pod razpetim sinka tijelom,
Zaplakala gorki plač,
Kan da dušu tugujuću,
Razcviljenu stradajuću
Probode joj britki mač.**

**Turobna li i pobjena
Bjaše majka preblažena
Majka sina jedinog,
Kada jaučuć i cvileći,
Vidje dragu krvcu teći
I pogubu čeda svog.**

Tko će videć neplakati
Isusova kako mati
Gine s bijede tolike?
Tko da s njom se nerazžali
Smatrajuć ju u pečali
S muke sina velike.

Vidla ga je, gdje se poda
Za pogreške svoga roda
Pod bič ljutom krvniku.
Sin joj mili, sin joj slavljén
Na umoru sam ostavljen
Dušu pusti veliku.

Mila majko, njega vrelo,
Stradanje daj svoje cijelo
Da me uz te razcvili.
Plam užeži srдца moga
Da sveđ ljubít Krista Boga,
Da se meni omili.

Sveta majko to izvoli:
Razpetoga težke boli,
U srdcu mi pomještaj;
Sinka tvoga ranjenoga
Ko pretrpi za me mnoga,
Polu muka meni daj!

Daj da s tobom suze lijem,
Razpetoga žalít smijem,
Dok mi traje život taj.
Da pod križem s tobom tužim,
Da se s tobom, majko, sdružim
Jadikujuć do na kraj.

Dijevo slavna nad dijevami!
Budi sada milostna mi;
Pust me s tobom plakati,
Daj da njegovu smrt polučim,
Njegve da muke mučim
Daj mi rane imati.

Da sam ranam' tim urešen
I s razpela sav zanešen
Krvlju sina ponosan,
I od pakla tako ista
Ti me čuvaj dijevo čista,
Kada dođe sudnji dan.

Isukrste! Bude l' počí,
Po majčice tvoje moći
Pobjede mi vijenac daj!
Kada umre moje tijelo,
Da mu duša preveselo
U nebeski dođe raj!

U navedenoj *Antologiji* Šenoa je prvi posvetio opravdanu kritičku, teoretsku i književno–povijesnu pozornost izabranim primjerima crkvene himnodije u selektivno–antologijskom pristupu hrvatskoj poeziji. Prema duhu poetike njemačkog književnika, kritičara i književnog povjesničara Rudolfa Gottschalla (1823.–1909.) Šenoa cjelokupni pojam pobožne pjesme svrstava u oblik popijevke, začinke ili forme nazvane pjesan prema njemačkom terminu »das Lied«. U predgovoru zbirci Šenoa navodi definiciju popijevke: »Pjesnik izrazuje jednim mahom samoniklo čuvstvo, prikazuje nam plod živog, ali mirnog ćućenja.« (str. 18) »Popjevka nam pokazuje najmirniji stupanj lirike. Popjevka je najbliža glazbi, da prava popjevka mora biti spretna pievu ... Po predmetu imamo dakle ljubavnih, političkih, pobožnih i šaljivih popjevaka, nu u njih je čuvstvo tako spregnuto, da se pobožna pjesma ne smije izvrnuti u himnu.« (str. 19) Možemo zaključiti da Šenoina definicija ostavlja poglavito manjkav dojam upravo na području duhovne poezije samostalne pjesničke inspiracije, čije pjesme se ne pjevaju te pripadaju privatnoj pobožnosti vjernika ili privatnom pjesničkom užitku i na području himnodijske liturgijske poezije koja ima službeno odobrenje crkvene hijerarhije za pjevačku uporabu u crkvi, a koje Šenoa međusobno ne razlikuje. Crkvena popijevka oblikovala se iz prvobitnog povijesnog uzora latinskog himna i parafraze tog himna, te u svojoj strukturi pjesničkoj i glazbenoj iako jednostavnija i suzdržanija od himna, sadrži slavljenički zanosni slavopoj. Ona je dapače često ushićeni jubilus eshatološkog gledanja na povijest. Tim svojim primarnim liturgijskim slavljeničkim određenjem, koje se u pojedinim crkvenim popijevkama klasificira i prema posebnim obilježjima liričnosti, moralističke didaktičnosti, narativnosti, te stilskih elemenata egzaltiranog pokajanja, šaljivosti ili čak satiričnosti u funkciji slavljenja pozivanja, opominjanja na pobožni život, crkvena popijevka se opet odupire i izmiče Šenoinom intuitivnom određenju »mirnog ćućenja«. U kritičkom osvrtu na Šenoin pristup području crkvene poezije i popijevke uočavamo da je autor u zbirci napravio preciznu podjelu na narodne i umjetničke pobožne popijevke. Takva podjela je jasna i prihvatljiva svim oblicima hrvatske poezije osim himnodije, jer brojni su tekstovi iz pjesmarica kao npr. *Pavlinka*, *Cithara* umjetnički tekstovi usvojeni u narodu kao narodni. Poznato je da utvrđeni ili anonimni sastavljači pjesmarica u tradicionalnom himnodijskom prijenosu nisu uvrštavali i autore pojedinih tekstova, tako da i kasnobarokne prepjeve Antuna Kanižlića i Jurja

Muliha pronalazimo u hrvatskim molitvenicima i pjesmaricama sačuvane sve do kraja 19. stoljeća bez naznake autora. Pojedini poznati himnodičari namjerno su (neki cjelovito, neki parcijalno) imitirali stil usmene narodne književnosti, te su i time poremetili uobičajenu granicu između pisane i usmene književnosti. No, ako zanemarimo klasifikacijske poteškoće i pojednostavnjene kriterije Šenoine podjele duhovne poezije, moramo istaknuti iznimno vrijedan estetski kriterij autorova odabira duhovnih i liturgijskih, himnodijskih pjesama.

Na području hrvatske crkvene himnodije posebice je zanimljivo pratiti razdoblje 18. i 19. stoljeća, jer se u tim periodima reflektiraju prodori različitih stilskih književnih utjecaja i stilskih pristupa u pretežito statičnoj, tematsko–motivski fiksiranoj i sinkronijskoj formi himnodije, čije pjesmarice sadržavaju spoj prošlih i sadašnjih tekstova sve do pojave cecilijanizma, kad se zbog liturgijsko–obnoviteljske funkcije počinju prepjevavati i suvremenizirati tekstovi, a time ujedno i književno nestajati. Najveći je nedostatak hrvatske crkvene himnodije što ne posjeduje barem antologijski izbor prepjeva himana i crkvenih popijevki s najstarijim poznatim i književno–jezično autentičnim zapisom tekstova.

PRILOG: parafraze I. Trnskog

O t č e n a š.

I. T.

Otče, koj nam jesi
Višnji na nebesih,
Nek se vazda poje
Sveto ime tvoje!

Kraljestvo si stvori
Nebeskih na dvorih
I na zemlji svudi
Tvoja volja budi!

Daj nam, što nam treba,
Svakdanjega hleba,
Prost' nam dug u svemu
Ko mi iskrnjemu.

Ne daj u napasti
Mah nam otet strasti,
Nego zla joj plamen
Daj ugasi! Amen.

Svetotajstvu sv. tiela.

(Pange lingua.)

I. T.

Širom svieta svega ciela
Slavi grlo u sav glas
Svetotajstvo svetog tiela,
Svete krvi, u naš spas
Što ju božji sin s razpela
Za grešnike proli nas.

Nam ga daše, nam se rodi
Čiste dieve sinak drag,
Da na zemlji viek svoj hodi,
Posije si rieči trag,
Sam na koncu stvori odj
Vieku svomu spomen blag.

S učenici blagovo je
Većeri na posljednoj,
Običaj i zakon što je,
Dieli krušca na svih broj,

Sveto daje tielo svoje
U toj slici družbi svoj.

I od kruha živo tielo,
Krv od vina biva pak,
Što no oko ne vidjelo,
Vjeruje ti srcem svak;
Božji pak je taj za cielo,
Tko je vazda vjerom jak.

Svetotajstvu dakle tomu
Klanjajmo se u sav nik,
Običaju starinskomu
Nadjeniimo novi lik,
Vjera kaže pobožnomu,
Što ne pojmi posebnik.

Roditelju i rodjenu
Slava, dika i spiev ov!
A nam svima u tu cienu
Sveti božji biagoslov!
Slava od njih izvedenu
Bogu duhu poklon nov!

Lauda Sion Salvatorem.

I. T.

Oj Sione, hvali Boga,
Svog pastira, spasa svoga,
Hvali pjesmom pak i pak,
Koli tvoje moći dale,
Nadkrili bo sve ti hvale,
Njeg nãlivalit niesi jak.

U likovih razliãitih,
Znaãenjem si znamenitih,
Prekorednost duhuje,
Kruh je tielom, vino krvlju,
Al u kapi il u mrvlju,
Sav se Isus blaguje.

Ovog dana liepa slava
Kruh je živi, hrana prava,
Spomen zadnjoj večeri,
Gdjeno Isus blag za stolom,
Dvanajstorim apoštolom,
Svetu tajnu povjeri.

U mrvici ne smanjena,
Nerazdjelna, ne slomljena,
Svaki svega blaguje,
Jedan li je, stotine li,
Svatom dopa Isus celi,
Nit se tim ne svršuje.

Diãno, jasno, glasom ãuda,
Po svem svijetu jeãi svuda,
Preradostno kliktanje,
Jer se slavi obred novi,
Koga Isus ustanovi,
Preko svike tadanje.

Zli i dobri blaguju ga,
Posljedica al je druga,
Ovim život, smrt je tiem,
Život svjež je pravednikom,
A smrt teška nevrednikom,
Zavredom je pravo svicm.

Uz nov obred kralja nova,
Nov se uskrs uvjetova,

Stari zakon zaleže,
Drevnost tako uz novinu,
Tama minu uz istinu,
Noć od sievka pobježe.

Svetotajstvo kada slome,
Odlomku je sve u tome,
Što je bilo u ciclome,
Kako vjera uči nas.
Niti živa put se lama,
Prilika joj veće sama,
A najmanjim ãesticama,
Nesmanji se sglob ni stas.

Večerajuć kako redi,
Tako ãinit zapovjedi,
U svoj spomen vjeãiti,
Uredjajem Boga živa,
Kruh i vino ųrtvom biva,
Koja sviet će spasiti.

Sveta vjera uči, puti,
Da nam kruh taj boųjom puti,
Vino krvlju postaje,
Nedohvatno umu svijesti,
Živa vjera nadomjesti,
Ma i osim reda je.

Andjelom li izabrane,
Umirućim putne hrane,
Kruha djeci za sve dane.
Što se potepst nesmije!
Prilikom si prikazana,
Uz Isaka ųrtvovana,
Jaganjca nam Bogom dana,
Mãnã gle najãudnije.

Blag pastiru, kruše pravi,
Smiluj nam se spas nam javi,
Nas pod svoje krilo, stavi,
Sve na boljak naš najavi,
Dok na zemlji živemo.

Sveznajući, svemogući,
Koj nas paseš tuj živućih,
Daj nam u raj k tebi ući,
Pa da s tobom blagujući,
Vjeãnu slavu stiãemo!

Otče naš.

I. T.

Otče, koga sam nam Isus javi,
A duh slovi u pobožan glas,
Kog od zemlje nebo ne razstavi,
Ni svet od svih ne odluči nas!
Slava velu imenu ti velu,
Hvala, dika, čast i poklonjaj!
Svet i velik svietu svemu cielu,
Od zibke si do na vieka kraj!
Kraljestvo nam mira svim obnovi,
U kom mudrost, ljubav kraljuje,
Koje sam nam Isus ustanovi,
Da nam u raj put poravnjuje.
Nek na zemlji volja tvoja bude,
Neka drži nebeski ti dom;
Daj umudri i uljudi ljude,
Ne bil' bili ravni anđjelom!
Svi za dobrom da idemo samo,
Daj nam volje, jakosti nam daj!
Da se ničim smutit ne puštamo
Vršće tvoje volje poticaj;
Da budemo tvoji poslušnici,
Brzi na svak slednji izvršaj,
Kano što su silni nebesnici,
Oprezni ti na svak pomišljaj!
Ne ištemo bogatstva ni zlata,
Smiri samo potrebu nam tu;
Radovanju ne bilo nam skrata,
Zadovoljstvo daj nam i naš kruh!
Prosti grieha, što ih počinjamo,
Jer milosrd naš si godpod Bog,
Ko što i mi rado opraštamo,
Iskrnji li uvriedi nas kog.

Draga srdca evo bratske ruke,
Neka s bratom pomiri se brat!
Na kraj mržnju, zavidnosti muke,
Na bratinsku slogu nam je stat;
Ne bil' mogli milost mi zavriedit,
Druga svoga pazeć svaki drug,
K teb' se vratit, tebe vazda sliedit,
Bože dragi, prosti grieha dug!
Koji čudom svaku glavu rusu
Iz pogibli težke spasit znaš,
I smrtnikom, kad na umoru su
Te se mole, milostiv se sjaš;
Onim, koji prosit prihvatije,
Um razvedri, blagoslovi mar,
Daj nagodi polju zlatne kiše,
I nadobi blagog sunca žar!
Kad nas jadne ljuta napast sleti,
Zametne li zlo s vrlinom boj;
Srdce čuvaj, pamet nam prosvietij,
A u biedi vazda uz nas stoj!
Izbavi nas od zla napastnika
I ojači jakošću si nas!
I bila ti slava čast i dika,
Kako negda, sad i svaki čas!

Zazivanje sv. duha.

(Veni sancte spiritus.)

I. T.

Duše sveti, pridi nam
Sini s neba dolinam,
Sini zrakom svjetlosti!

Bud' sirotam sunašce,
Ogrij ljudsko srdašce,
Daj nam svoje milosti!

Prihodniče sladjani,
Utješi nas bolanih
Razblagom i sladosti!

Bud' nam pokoj za rada,
Omari nam razhlada,
Plaćnim povod radosti!

Luči blago, prigrievaj,
Viernih srdca zalievaj
Preblagom si blagosti!

Bez tvog božtva do vieka
Kukavna li čovjeka.
Nema u njeg punosti.

Mij, što se ukaljalo,
I porosi usahlo,
Lieči bolu slabosti!

Savijaj okorjelo,
Ogrievaj ohladnjelo,
Zavraćaj iz bludnosti!

Tko se u te uzdao,
Po tebi se dostao
Sedam dara milosti!

Krepošću se uzdigli,
Svi po tebi postigli
Raj bezkrajne radosti!

Poučni dio.

Hvalopjev sinu božjemu.

(Jesu, dulcis memoria.)

I. T.

Isuse mi radovanje,
Sladko srcu spominjanje;
Kada mi te srce nadje
Nema slasti njemu sladje.

Nema pjesmi ljepšeg milja
Niti skladu izobilja,
Sladje misli nijedne
Svrh tebe nam, božji sine!

Uzdaja si pokorniku,
Milostan si pobožniku,
Blag si onom, tko te traži,
Prihodniku ponajblaži.

Um nam bistriš božjom vlašću,
Srđca puniš čudnom slašću,
Svojim stvaras radost velju
Brz nadkriti svaku želju.

Nè dohvati jezik visa
Niti pero nè napisu,
Samo tebe znà ljubeći
Tebe ljubiti što ću reći.

Kralju svietli, uzvisiti,
Pobjedniče plemeniti,
Milju ti se sad veselim,
Živa željo, tebe želim!

Ostaj s nami' božji sine,
Razpudi nam uma tmine,
I umudri nas mudrinom,
I razblaži sve milinom.

Svi u prilog tebi bili
Milost tvoju uhvatili,
Tražili te svednevice.
Ljubili te žaromice!

Milujućeg milovali.
Zajam dali, povraćali:
Umjeli ti sboriti smiljem
I nagraditi milje miljem!

Ti blagoće početniče,
Ti veselju ngodiče:
Prospi blagost širom, diljem,
I zapremi srđca miljem!

Tvom dobrotom obila ti
Ljubav mene hvataj, prati,
Te osvani' mi likom živim,
Da se slavi tvojjo divim!

Ja l' ne umiem vrstuo picti,
Mućati mi ne đaj hćeti,
Ljubav ti me nek slobodi,
I veselju glas mi rodi.

Isuse mi milostivi,
U srđcu mi vazda živi,
Zavladaj mi umom cielim,
Da te žedan vazda želim.

Tko te pije, tko te kuša,
Žedni, gladni njemu duša;
Želja ne će, da ga mine,
Tko te ljubi, božji sine!

Srđca naša blag posieti,
Istinom ih đaj razsvieti,
Da ti većma prevolimo,
A taštine s' okanimo!

Najdraže nam milovanje,
Najsladje nam radovanje,
Tisuc' puti draže drago,
Negli koje svieta blago!

Pribolje nam težke boli,
Na mukah si krvcu proli,
Ti nas spasi nauumice,
Da vidimo božje lice.

Ljubav tvoja neprestana
Srđcu mi je draga hrana,
I od sama sladja meda,
Jer života skonćat ne đa.

Isukrste božje janje,
Moje duše uzđisanje,
Sūžà si mi živa želja
Uma miso voljka, velja.

Gđjegodj li me sreća sreła,
Bez tebe me ne vidjela;
Radost si mi na skobitku,
Blago si mi na užitku!

Upazim li ne vidjena,
Ili doželim poželjena,
Ljubav srce moje mori,
S nje me živim ognjem gori.

Velika je tvoja snaga
Srđcu li nam žar razdraga:
Komu godiš, srećan li je,
Nićeg drugod željan nije.

Andjelom si dika krasa,
Uhu pjesma mila glasa,
Ustam med si sladoćm sladak,
Srđcu rajski, svjež si hladak:

Želim li te stopat na dan —
Nenadan mi dođ' il nadan,
Dodji, te me oveseli,
U srđcu se mom naseli!

Uzиграš nam misli velje,
Izpuniš nam vruće želje,
Svem si svietu odkupnikom,
S tog se dićim tvojom dikom.

Koji sjediš otcu s desna
Pošto nadbi biesa biesna:
Nemoj prestat carovati,
Mio pogled na me svrati!

Za tobom ću, kudgodj kroćiš;
Ili me zovneš, ili roćiš,
Ili kreneš, kriomice,
Za tobom ću ustopice!

Nebesnici sad uhor'te:
Raju vrata ta otvor'te:
Da ga vidim usred slavja,
Gđje ga milo raj pozdravlja.

I sbog silna zamašaja
Ljubav sveta nema kraja,
Ne ohladni, niti gasne,
Već u plame bukti jasne.

Ljubav sveta gorjet traje
Ćudno li se divno ujaie
Vikla grijat, oživljivat,
Blaženstvom nas razblaživat.

Ljubav nikla na nebesih
U dnu srđca viek se kresi,
Duh i um nam obuhvati,
Nebesko nam nebo vrati.

Blažena mi poljevino,
Žarka željo, povoljštino,
Blago li je za te znati,
Sina božjeg milovati.

Isus nadsja sunce žarom
I ljepotu lica ćarom,
Nema takva ljepotnika
Niti dražeg ugodnika.

Tko ga ljubi, dost mu plamu,
Sam je Isus naslada mu,
I sladkoćom i mirisćom,
Uznosnime uma visom.

Zdravo, kralju sve vrline,
Pobjedniće sa visine,
Zdravo, grieha oprostniće,
Kog nebesa sama diće.

Milosti nam vrelu puno,
Božjeg raja svieta kruno,
Oblak tuge od nas vini,
Zrakom slave na nas sini!

Nebesnici ćast ti slove,
Velićanstvo diće, novće;
Svak ti u skob ruke širi,
Sviet bo s nebom poizmiri.

Kralj si vjećnog pokoja mi,
Duša mi se za njim mami,
Jedina mi požuda si,
O koj srđca piev mi glasi.

Isuse mi umiljati,
K svomu se otcu u raj vrati:
U raj tebe srđce sledi,
Tebe gleda da zavriedi!

Sviet te slavi, sveti, visi
Klanjalicam, zavjeti si,
Milo ti se vazda moli:
U raj pustit nas izvoli!

¹ Citat preuzet prema Štoosovom »Izjašnjenju«, objavljenom u *Katoličkom listu*, 22. V. 1851, br. 21.

^{2 i 3} Štoos je opozvao svoj spis prvi put »Izjašnjenjem« u *Katoličkom listu*, 22. V. 1851, a drugi put 1858. u zasebnom »Očitovanju«, također u *Katoličkom listu* kako navodi Ivo Horvat u radu »Pavao Štoos — Život i djelo«, *Nastavni vjesnik*, knj. XLIV, 1935/36, str. 1–25, 81–98, 153–185. Treće očitovanje dio je navedene zbirke.

⁴ Koliko je bila naporna Štoosova služba župnika u Pokupskom, svjedoči podatak barona Antuna Benka koji je potvrdio da je Štoos nekoliko puta u oluji pao u vodu pri pastoralnom obilasku župa s druge strane Kupe kod prevoženja čamcem. Podatak preuzet iz rada Ive Horvata »Pavao Štoos — Život i djelo«, *Ibid.*; kao i iz rada Đure Deželića »Pavao Štoos«, *Glasonoša*, br. 43 i 44, 1862.

⁵ Prema spomenutoj tezi Tome Akvinskog: »Lijepo je isto što i dobro, samo se relacijom razlikuje od dobra.« Citat preuzet prema knjizi Danka Grlića *Estetika — Povijest filozofskih problema*, str. 159, Zagreb, 1983.

⁶ Podaci preuzeti prema radu Stjepana Ortnera: »Život i rad Pavla Stoosa«, *Savremenik*, br. 11, str. 698, Zagreb, 1907.

⁷ Štoosove crkvene pjesme su bile pjevane u crkvi i 40 godina iza njegove smrti. Podatak je preuzet prema radu Ive Horvata, *ibid.*, str. 154, u kojem se poziva na svjedočenje Ivanka Vlašičak u radu *Pavao Štos – vedre hrvatske duše*, Zagreb, 1922.

⁸ Dosad neobjavljena rukopisna pjesmarica *Cantilenae antiquae in lingua latina, croatica, hungarica* iz 18. stoljeća pohranjena je u HDA, pod signaturom: rkp. 881/176.

⁹ Elementi romantizma posebice se očituju u Okrugićevim romantičnim prepjevima *Žrtvenica, Tebi samoj posvetjena*, stvorenim prema izvorniku njemačkog pjesnika Guide Gorresa, a uvršteni su u zbirku *Ružica zlamenita*, Beč, 1858.)

¹⁰ Mirko Tomasović: *Pjesnici hrvatskog romantizma*, Erasmus, Zagreb, 1995, sv. I, poglavlje *Poetae minores*, str. 5.

¹¹ Franjo Marković: »O pjesničkom radu Ivana Trnskoga«, *Ljetopis JAZU*, knj. 23, str. 264–287, Zagreb, 1909.

¹² Citat je preuzet iz knjige Pavla Pavličića *Stih u drami, drama u stihu*, str. 103, Zagreb, 1985.

¹³ Prvi put Strossmayer zahvaljuje Trnskome na suradnji i čestita mu 50. godišnjicu rada u *Katoličkom listu*, XXXVIII, 1887, br. 18, str. 146, a drugi put zahvaljuje na posvećenoj pjesmi u *Obzoru*, god. XXIX, br. 61, str. 3, Zagreb, 1888.

¹⁴ »Javno pismo Strossmayera Trnskom«, *Katolički list*, *ibid.*, str. 3